

Een
vaderland
met vele
gezichten

Nederland in de roerige jaren 1830-1831

EDDIE
VAN ROON

Een vaderland met vele gezichten

Een vaderland met vele gezichten

Nederland in de roerige jaren 1830-1831

EDDIE VAN ROON

Hilversum
Verloren
2022

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt door financiële steun van Professor Van Winter Fonds, M.A.O.C. Gravin van Bylandt Stichting en dr. Hendrik Mullers Vaderlandsch Fonds.

Afbeelding op het omslag: officiële ceremonie op 27 augustus 1856 bij de onthulling van het Nationaal Monument ter herinnering aan de volksgeest van 1830-1831 op de Dam te Amsterdam. Het beeld van de vrouwelijke personificatie van de Eendracht kreeg de bijnaam 'Naatje van de Dam'. Links voor het Koninklijk Paleis een podium met koning Willem III (collectie Nationaal Museum Amsterdam, objectnr. RP-P-1910-6915).

© 2022 Eddie van Roon
Uitgeverij Verloren bv
Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

ISBN 9789464550238

Omslagontwerp en opmaak: Rombus/Patricia Harsevoort, Hilversum
No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Inhoudsopgave

Inleiding	9
1 De zaak van dienstplichtig Amsterdammer Willem Frederik Veerling	22
Het voorspel	22
Middenin het geweld	24
Een ontmoeting met belangrijke gevolgen	26
De rechtszaak	29
3 Majesteitsschennis in Zuid-Holland	31
Onderdeel van de Europese restauratie	31
Weifelend richting repressie	32
Een golf aan arrestaties	33
Het tussenstation Zuid-Holland	36
Dronkenmanspraat in vestingsteden	39
Benevelde opposanten	41
4 Manieren om bij dienstplicht onder de sterke arm der wet uit te komen	43
Een onverwachte oproep	43
Een stroom aan verzoekschriften	46
In blijde verwachting	52
Trouwen als uitvlucht	54
Gedwongen inkwartierungen	56
Zelfverminking	63
5 Collectieve dienstplichtontduiking in katholieke grensregio's	67
Collectief gedrag	67
Een omstreden expeditie in het Land van Maas en Waal	68
Gemor onder de bevolking	71
Oordeelvorming achteraf	74
Aanhoudende overheidszorg om Gelderse schutters	80
Ernstige onrust in Twente	84
De brandhaarden Zeeuws-Vlaanderen en Noord-Brabant	89

Noord-Brabantse schutters ver van huis	93
Desertie en dienstontduiking langs de zuidelijke grens	96
6 Spanningen rond lotingen in het zuiden, oosten en westen van het land	99
Podia voor collectief gedrag	99
Noord-Brabantse lotingen voor de nationale militie	100
Spanningen rond lotingen in het oosten en westen van het land	105
7 De wet van God boven die van het koninkrijk	110
Een zonderling persoon	110
Een moeizame verhouding	111
Met harde of zachte hand?	117
Een harde lijn	122
Een mogelijke bedrieger en een spijtoptant	125
8 Onrust over belastingen, scheepvaart en dienstplicht in Groningen	130
Een broeierige sfeer	130
Het belastingprotest	132
Schutterijplicht in de plattelandsgemeente Leens	137
Een omstreden vrijstelling voor de koopvaardij	141
Schutterijplicht voor buitenlandse zeevaarders	142
Onverwachte militieplicht voor buitenlandse zeevaarders	145
Steun uit onverwachte hoek	149
9 De betekenis van de mobilisatie voor de Drentenaren en hun bestuurders	153
Een verstoord verlangen naar vrede	153
Het voorspel: de belastingkwestie	156
Een blijvende kras in het Herenbolwerk	160
Ruzie over Asser vrijwilligers en schutters	161
Een volgend conflict	166
Gemeentelijke collectes voor de provincie	168
De provinciale ondersteuning van gezinnen met vrijwilligers	170
De laatste militaire voorbereidingen	174
Morrende schutters op pad	177
De afloop van onstuimige Drentse mobilisatiemaanden	178

10 Willems Vrijwilligers	182
Vrijwilligers in allerlei soorten en maten	182
Het optreden van een provinciaal commandant onder het vergootglas	184
De Burenaren nader beschouwd aan de hand van Friese vrijwilligers	189
De herkomst van de Friese vrijwilligers	192
Een complex landelijk beeld	193
Vrijwilligers voor de schutterijen	197
De verhouding stad-platteland in breder perspectief	200
Drie stedelijke schutterijen nader beschouwd	202
Waarom vrijwilliger?	207
11 Bedrijvigheid en liefdadigheid aan het thuisfront	213
Een nationale inzamelingsactie	213
Een inwortelende landelijke traditie	215
Brede actieve hulpverlening	218
Een Friese loterij	222
Actieve hulpverlening: culturele inspanningen	228
Een apart fonds voor militairen	235
12 Een Gronings fonds voor achtergebleven gezinnen van schutters	238
Liefdadigheid en het stimuleren van vrijwillige dienstneming	238
Een versnipperd landelijk beeld	242
De instelling van de Groningse commissie	245
De inkomsten	249
De deelnemers	251
Hulp van buiten	254
De uitgaven	257
13 Slotbeschouwing	264
Bijlagen	275
Bronnen en literatuur	279
Register van plaatsnamen	286

Inleiding

Het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden van Willem I, een staat die het grondgebied van ongeveer de huidige Benelux omvatte, was een kort leven van slechts vijftien jaar beschoren. De koning begon in 1815 vol goede moed aan de opdracht die de geallieerde overwinnaars van Napoleon hem hadden gegeven. Hij moest Europa vrijwaren van nieuw oorlogsgeweld en de Fransen weerhouden van nieuwe expansieplannen door langs hun noordelijke grens een stabiele, eensgezinde en krachtige staat te grondvesten. Oostenrijk deed daartoe afstand van de Zuidelijke Nederlanden en het gebied werd samengevoegd met de Noordelijke Nederlanden waarover Willem al sinds november 1813 als Soeverein vorst heerste. Op 21 september 1815 werd Willem in Brussel ingehuldigd tot koning van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. De volgende vijftien jaar bleek de vereniging van beide Nederlanden echter minder succesvol dan de koning en de geallieerden voor ogen had gestaan. De politiek van de vorst, die erop was gericht om van de twee gebiedsdelen met hun verschillende godsdienstige, culturele en economische achtergrond een sterke eenheidsstaat te maken, stuitte vooral in het Zuiden op meer en meer onvrede en weerstand. De bom barstte in de zomer van 1830 toen de Julirevolutie in Frankrijk een abrupt einde maakte aan de heerschappij van de autoritaire Bourbon-koning Karel X. De Franse vonk sloeg over naar andere Europese landen waaronder het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. In Brussel brak een revolutie uit, waarna de zuidelijke gebiedsdelen zich afscheidden van het Koninkrijk van Willem I.

In de Nederlandse historiografie is in de bijna tweehonderd jaar na 1830 relatief weinig aandacht aan de mislukte staatsvorming van Koning Willem I geschonken. In de negentiende eeuw – ook wel de eeuw van het nationalisme genoemd – werden de gebeurtenissen tussen 1815 en 1830 weinig geschikt geacht om het bestaansrecht van het, na de afscheiding van België, verkleinde koninkrijk van de Oranjes op te funderen. Historici, beeldend kunstenaars en auteurs grepen liever terug op andere periodes als de Middeleeuwen en vooral de ‘gouden’ zeventiende eeuw. In deze bloeiperiode had de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden – die ongeveer eenzelfde territorium omvatte als het Nederland van na 1830 – op allerlei terrein in Europa de toon gezet en een ongekende bloei doorgemaakt.

In de twintigste eeuw professionaliseerde en institutionaliseerde de geschiedwetenschap en verdween de zuiver nationale invalshoek naar de achtergrond. Er ontstond een groeiende aandacht voor economische, sociale en culturele aspecten van het verleden. Tot een sterke toename van historisch onderzoek naar het Verenigd Koninkrijk leidden deze ontwikkelingen vooralsnog niet.¹ Zo is het volgens historicus Remieg Aerts in dit kader opvallend dat het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden ook na de nieuwe eeuwwisseling op 1 januari 2001 meer de belangstelling van taal- en letterkundigen lijkt weg te dragen dan van historici.²

Wat op de gehele geschiedenis van het Verenigd Koninkrijk van toepassing is, geldt evenzeer voor de woelige maanden na het uitbreken van de opstand in Brussel op 25 augustus 1830, die in deze studie centraal staan. Ook voor deze periode, die toch niet bepaald als gezapig en zonder ingrijpende politiek-maatschappelijke veranderingen kan worden gekenmerkt, was de belangstelling marginaal. Een belangrijke uitzondering vormde het krijgskundige aspect, dat vooral in de negentiende eeuw aan de hand van drie gebeurtenissen veel aandacht kreeg. De zelfmoord van nationaal held Jan van Speijk, de gevechten rond het citadel van Antwerpen en de *Tiendaagse Veldtocht*, pasten in tegenstelling tot de feitelijke afscheiding van de zuiderburen wel goed binnen de nationale geschiedschrijving die deze eeuw kenmerkte: er werden nieuwe vaderlandse helden gecreëerd.³

De professionalisering van de geschiedschrijving in de twintigste eeuw, waarbij steeds minder door een nationalistische bril werd beschouwd, zorgde ervoor dat het ontzag voor deze nieuwe helden niet van lange duur was. Het belang van de drie gebeurtenissen werd in de loop der jaren steeds minder hoog ingeschat. Een goed voorbeeld vormt de negentiende-eeuwse legendevorming rond de Amsterdamse Luitenant-ter-zee Jan van Speijk, die op 5 februari 1831 weigerde zich over te geven aan de Belgen en onder de later fameuze woorden: 'Dan maar liever de lucht in', zijn kanonneerboot opblies door waarschijnlijk een sigaar in het kruitvat te steken. Zijn tijdgenoten beschouwden hem als een nationale held; in 1832 kreeg hij zelfs een staatsbegrafenis in de Nieuwe Kerk aan de Dam in Amsterdam, dezelfde kerk waar ook de zeheld Michiel de Ruyter lag begraven. Na deze eerste euforie werden echter steeds vaker en steeds meer vraagtekens bij zijn daad gezet. Waren de drijfveren van Van Spe-

1 Een uitzondering is de oprichting van het interdisciplinaire tijdschrift *De Negentiende Eeuw* (1977-2016) dat historisch onderzoek van negentiende eeuw stimuleerde en bijvoorbeeld een themanummer besteedde aan het Verenigd Koninkrijk: *De Negentiende Eeuw* 36 (2012) 4.

2 Remieg Aerts en Gita Deneckere (ed.), *Het (On) verenigd Koninkrijk 1815-1830 > 2015. Een politiek experiment in de Lage Landen* (Rekkem 2015) 15. Zie ook: Remieg Aerts, *Het Onverenigd Koninkrijk der Nederlanden. Een beschouwing en een pleidooi* (Den Haag 2014).

3 Chris Klep, *Van wereldmacht tot 'braafste jongetje'. Onze militaire identiteit door de eeuwen heen* (Amsterdam 2019) 176.

ijk wel zo nobel en patriottisch en had hij niet onnodig veel slachtoffers gemaakt met een daad die verder geen betekenis had voor het strijdverloop? Al in 1937 klonk in het oordeel van historicus L.G.J. Verberne in *Geschiedenis van Nederland* onder leiding van prof. dr. H. Brugmans, duidelijk scepsis door: ‘zijn daad dreef over ons volk een golf van retorica in versvorm en proza. Hier en daar echter klonken stemmen, die niet meededen aan de opgeschroefde verheerlijking van Van Speijk, doch zij kregen in het nationaal koor nauwelijks klank’.⁴ In latere jaren nam de kritiek alleen maar toe en groeide de heldendaad uit tot een omstreden gebeurtenis. Zo schreef historicus Ronald Prud’ *homme van Reine* in 2016 een kritisch boek over het optreden van Van Speijk met de veelzeggende titel: *Liever niet de lucht in*.⁵

Het oordeel van historici over David Hendrik Chassé, de bevelhebber van de Nederlandse bezettingsmacht tijdens de verdediging van de citadel van Antwerpen was een vergelijkbaar lot beschoren. De generaal was toentertijd een gevierd legeraanvoerder die eerder landelijke bekendheid had verworven door zijn optreden in Spanje onder Napoleon (1808-1813), waar hij ‘generaal bajonet’ werd genoemd, en bovenal was hij naast de prins van Oranje de grote held van Waterloo geworden (18 juni 1815).⁶ Tussen oktober 1830 en december 1832 hield zijn bezettingsmacht van het Antwerpse citadel twee jaar lang moedig stand tegen eerst Belgische revolutionairen en later in 1832 tegen een enorme overmacht aan Franse belegeraars. Tijdgenoten plaatsten hem opnieuw op een voetstuk en bejubelden hem als de exponent van Nederlandse onverzettelijkheid.

In de twintigste eeuw sloeg het sentiment om. Er waren zelfs critici die beweerden dat Chassé zich in Antwerpen als een oorlogsmisdadiger had misdragen. Hij zou bijvoorbeeld verantwoordelijk zijn voor de vele burgerslachtoffers die op een gedenkwaardige dag, woensdag 27 oktober 1830, aan Belgische zijde vielen. Op die dag had de door Belgische rebellen in het nauw gebrachte Chassé bevel gegeven de arbeiderswijk Andrieskwartier plat te bombarderen. Het gevolg was een enorme ravage en nog betreurenswaardiger waren de vele burgerslachtoffers die vielen. Had Chassé dit drama door een meer weloverwogen en beheerster optreden kunnen voorkomen? Er waren critici die beweerden van wel: de negentiende-eeuwse nationale held Chassé viel gedeeltelijk van zijn Nederlandse voetstuk.

4 Dr. L.G.J. Verberne, *Geschiedenis van Nederland VII* (o.l.v. prof. dr. H. Brugmans) (Amsterdam 1937) 283.

5 Een belangwekkende recente studie hierover: Ronald Prud’ *homme van Reine, Liever niet de lucht in. De omstreden zelfmoordaanslag van Jan Carel van Speijk* (Amsterdam/Antwerpen 2016). Zie ook Klep, *Van wereldmacht*, 18 en 170.

6 Louis Ph. Sloos, *Onze Slag bij Waterloo. De beleving van de overwinning op Napoleon in Nederland* (Nijmegen 2015) 139.

De vuurtoren in Egmond aan Zee met aan de voet aan de linkerzijde van de graftombe een verheven tekst over de daad van Van Speijk.

JAN CAREL JOSEPHUS VAN SPEIJK
 LUITENANT TER ZEE
 MET 'S LANDS KANONNEERBOOT N° 2
 OP DE SCHELDE VOOR ANTWERPEN
 DOOR DE OPROERIGE BELGEN OVERWELDIG
 HEEFT
 DE EER DER NEDERLANDSCHE VLAAC BOVEN HET LEVEN STELLENDE
 DEN BRAND IN HET KRUID GESTOKEN
 EN ZICH ZEELVEN DEN DOOD
 MAAR OOK
 EENE ONVERWELKELIJKE KROONE DES ROEMS
 BERLID
 5 FEBRUARI MDCCXXXI

Overigens was niet iedereen het met hen eens. Zo verscheen in 2018 een studie van de Bredenaar Jacques Jaspers die het opnam voor de generaal. Chassé zou lang hebben gearzeld voordat hij zijn bevel tot bombarderen gaf, maar was door ongeordende dronken Belgisch rebellen, die niet naar de bevelen van hun eigen leiders luisterden, dusdanig in het nauw gebracht dat hij na lang aandringen van zijn officieren zijn beruchte bevel wel had moeten geven.⁷

Aan Belgische zijde is de verontwaardiging over het bombardement altijd groot geweest. Toentertijd en nog steeds is er bij de zuiderburen weinig begrip voor het handelen van Chassé. De Vlaamse journalist en geschiedkundig auteur Johan op de Beeck noemde het in zijn boek *Het verlies van België* uit 2015 een onnodig en onverantwoord initiatief. Hoewel hij er wel de belangrijke kanttekening bij plaatste dat ‘eigen geklungel’ de eigenlijke oorzaak was van het bombardement van Antwerpen.⁸ Met dat geklungel had hij in de lijn van Jaspers de troep ongeorganiseerde en ongedisciplineerde Belgische rebellen op het oog, die zich niet aan een zojuist gesloten wapenstilstand hielden. Hoe het zij, de status van eeuwige roem die Chassé leek te hebben verworven, maakte plaats voor een meer gereserveerde houding.

De derde in het oog springende gebeurtenis uit deze periode, de enige veldtocht uit het conflict, onderging eenzelfde lot. De veldtocht, die elf dagen duurde maar als de *Tiendaagse Veldtocht* (2-12 augustus 1831) de boeken in is gegaan, ontmoette in later jaren steeds minder enthousiasme. De inval van de Nederlandse troepen in België had tot Leuven gereikt, maar Frankrijk was de Belgen te hulp geschoten en tussenbeide gekomen. De Nederlandse krijgsmacht moest zich geconfronteerd met een Franse overmacht aan troepen tegen wil en dank over de grens in Noord-Brabant teruggetrokken. Na afloop van de veldtocht gingen in Nederland de vlaggen uit en was het hart van menig Nederlander met trots vervuld, maar was dat terecht en niet tegen beter weten in?

Het werd een goed verstaander al snel duidelijk dat de veldtocht weinig voorstelde of opleverde. Tot een groot treffen tussen de Nederlandse en Belgische strijdmachten kwam het gedurende de elf dagen feitelijk niet. Bovendien waren de kaarten op het moment van de inval eigenlijk al geschud. De vijf grote mogendheden Frankrijk, Rusland, Oostenrijk, Pruisen en Groot-Brittannië, die het Europees en grotendeels ook wereldtoneel beheersten, hadden in Londen al beslist over het lot van Willems koninkrijk. De veldtocht leidde tot iets betere scheidingsvoorwaarden, maar daar bleef het bij. De Nederlandse inval in België is daarom in een publicatie over de vaderlandse ge-

7 Jacques Jaspers, *Het levensverhaal van David Henricus Chassé* (Breda 2018) 96.

8 Johan op de Beeck, *Het verlies van België. De strijd tussen de Nederlandse koning en de Belgische revolutionairen in 1830* (Antwerpen 2015) 328.

schiedenis wel omschreven als ‘mosterd na de maaltijd’. Ook in andere recente overzichtswerken worden weinig woorden aan de *Tiendaagse Veldtocht* vuilgemaakt. Zo kenschetste historicus Han van der Horst de veldtocht in zijn boek *Nederland. De vaderlandse geschiedenis van de prehistorie tot nu*, weliswaar als legendarisch, maar hij zal dat ongetwijfeld ironisch hebben bedoeld. Volgens hem bestond de *Tiendaagse Veldtocht* vooral uit doelloos marcheren met tussendoor wat schermutselingen die met enige goede wil konden worden aangeduid als veldslagen. Verder onderscheidden zowel het Nederlandse als Belgische leger zich vooral door amateurisme.⁹

Het laatste hoofdstuk van het Verenigd Koninkrijk van Willem I is in recente overzichtswerken teruggebracht tot drie confrontaties met de Belgen en enkele afstandelijke zinnen daarover. In tegenstelling tot twee ander gebeurtenissen, waar de jaren 1830-1831 precies tussenin liggen: de *Slag bij Waterloo* in juni 1815, die het definitief einde betekende van jaren van de Franse overheersing en de Grondwet van 1848, die Nederland een parlementaire democratie gaf, is er voor de laatste dagen van het Verenigd Koninkrijk nauwelijks een rol in het grote verhaal van de geschiedenis van Nederland weggelegd. Terwijl de laatste jaren een groeiend aantal specialistische historische studies verscheen met de Franse bezetting, de *Slag bij Waterloo* en de Grondwet van 1848 als onderwerp, bleef het angstvallig stil rond publicaties die specifiek handelden over de jaren 1830-1831.¹⁰

Hoewel het niet de pretentie van deze studie is om de geschiedenis te herschrijven is zij wel bedoeld als aanzet tot een diepgaandere bestudering van de gebeurtenissen in de jaren 1830-1831 dan tot nu toe het geval is geweest. De periode behelsde meer dan de drie conflicten met de Belgen die in de overzichtswerken meestal worden genoemd. Alleen al de hoeveelheid en rijkdom aan handschriften die voor deze studie zijn geraadpleegd in particuliere en overheidsarchieven geven een eerste indicatie van een interessante en turbu-

9 Han van der Horst, *Nederland. De vaderlandse geschiedenis van de prehistorie tot nu* (Amsterdam 2010) 313; J.C.H. Blom, E. Lamberts (red), *Geschiedenis van de Nederlanden* (Amsterdam 2015) 255: ‘Totaal onverwacht reageerde Willem I toen met een militaire actie, de Tiendaagse Veldtocht, die verrassend succesvol was, maar als mosterd na de maaltijd kwam’.

10 Zie wat betreft Waterloo en Franse overheersing bijvoorbeeld: Johan Joor, *De adelaar en het lam. Onrust en onwilligheid in Nederland ten tijde van het Koninkrijk Holland en de inlijving bij het Franse keizerrijk (1806-1813)* (Amsterdam 2000); Joost Welten, *In dienst voor Napoleons Europese droom. De versterking van de plattelandssamenleving in Weert* (Leuven 2007); Louis Ph. Sloos, *Onze Slag bij Waterloo. De beleving van de overwinning op Napoleon in Nederland* (Nijmegen 2015); Jurrien de Jong, Ben Schoenmaker en Jeroen van Zanten, *Waterloo. 200 jaar strijd* (Amsterdam 2015); Bart Verheijen, *Nederland onder Napoleon, Partijstrijd en Natievorming 1801-1813* (Nijmegen 2017); Lotte Jensen (red.), *Napoleons nalatenschap. Sporen in de Nederlandse samenleving* (Amsterdam 2020). Twee recente werken waarin de Grondwet van 1848 een belangrijke rol speelt: Wim Voermans, *Het verhaal van de Grondwet* (Amsterdam 2019), Remieg Aerts, *Thorbecke wil het. Biografie van een staatsman* (Amsterdam 2020).

In de roerige eerste jaren 1830-1831 van de Belgische Afscheiding werd het lot van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden onder Oranjevorst Willem I bezegeld. In België brak een opstand uit en het land scheidde zich (samen met Luxemburg) met geweld af. Na slechts vijftien jaar vereniging werd het Nederlandse grondgebied met de helft teruggebracht. De politieke ontwikkelingen met een langdurige mobilisatie van tienduizenden militairen langs de zuidgrens hielden de gemoederen in die dagen flink bezig. Toch is er voor de turbulente laatste jaren van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden nauwelijks een rol in het grote verhaal van de geschiedenis van Nederland weggelegd. De weinige historici die wel over deze periode schreven delen in het algemeen de opvatting dat het conflict met de Belgen voor een hartstochtelijke opleving van vaderlandsliefde zorgde. Ze baseren zich daarbij veelal op geschriften uit een geletterde bovenlaag van de bevolking; met name die van de studenten die als vrijwilligers deel uitmaakten van Willems krijgsmacht.

In **Een vaderland met vele gezichten** gaat de aandacht minder uit naar de studenten of andere invloedrijke en welgestelde Nederlanders die een vaderlandse eensgezindheid bezongen, dan naar meer 'eenvoudige' mannen en vrouwen die ieder op hun manier ook intensief bij de gebeurtenissen waren betrokken. Zij zagen in hun omgeving niet altijd eenzelfde nationale eensgezindheid als van bovenaf uitgedragen. De korte geschiedenissen in dit boek laten zien hoe Nederlandse burgers in verschillende delen van het land de ingrijpende mobilisatie van grote aantallen jongens en mannen op uiteenlopende manieren beleefden.

9 789464 550238